

Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London-New York, Routledge, 1998, XIV + 270 pp.

Anthony D. Smith, professor in 'Ethnicity and Nationalism' aan de London School of Economics (LSE), spil van de Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) en hoofdredacteur van het tijdschrift *Nations and Nationalism*, heeft op zijn boek uit 1971, *Theories of Nationalism*, een vervolg gemaakt. Hij geeft hierin een overzicht van de verklarende theorieën van het concept natie en van de ideologie en de beweging van het nationalisme.

Drie hoofdthema's hebben de discussie rond naties en nationalisme beheerst: ze zijn van ethisch-filosofische aard (is de natie een doel en waarde op zich of slechts een middel tot verwezenlijking van andere doeleinden en waarden?), antropologisch-politiek (is de natie in wezen etno-cultureel of sociaal-politiek?) en historisch-sociologisch (is de natie van alle tijden, gegroeid uit een lange geschiedenis van gemeenschappelijke banden en cultuur, of is het een recente sociale constructie en een cultureel artefact?). Die vragen worden verschillend beantwoord naar gelang van het uitgangspunt, waarbij vooral de 'modernisten' met 'perennialisten' ('lang'- of 'eeuwigdurenden') in de clinch gaan.

In het eerste deel van het boek bespreekt de auteur het 'klassieke' modernistische paradigma, dat vanaf de jaren zestig vorm en succes kreeg. Dit anti-historicistisch en rationalistisch model stelt dat de naties, als product van het modernisme, volledig modern en niet geworteld in de geschiedenis zijn: net als nationalisme, is de natie een sociale constructie en een culturele creatie van de moderniteit.

Binnen het modernistisch model bestaan er verschillende verklaringsvarianten. Zo is er de socio-culturele versie van ondermeer Ernest Gellner die naties en nationalisme verbond met de noodzaak om een hoge cultuur te genereren in het licht van de modernisatie c.q. industriële ontwikkeling van de laatste twee eeuwen. Smith werpt hiertegen ondermeer op dat er verschillende gevallen zijn waar nationalisme aan de industrialisering voorafging. Bovendien was de door het volksonderwijs verbreide hoge cultuur niet de oorzaak maar juist het product van de nationale beweging. Het nationalisme fungeerde als brug tussen enerzijds de erfenis van het etnische verleden en haar onvervangbare culturele waarden en anderzijds de noodzaak voor iedere gemeenschap om als natie te leven in de gebu-reaucratiseerde industriële en kapitalistische maatschappij: nationalisme behield

zo sommige aspecten uit het verleden. Volgens Smith faalt de theorie van Gellner c.s. bij gebrek aan een thesis betreffende de relatie van etniciteit tot de moderne natie, waardoor ze geen rekening houdt met de historische en ruimtelijke reikwijdte van de banden die moderne naties onderbouwen.

Andere, meer socio-economische modellen (van ondermeer Tom Nairn) beschouwen het nationalisme als het gevolg van de rationele werking van de wereld-economie (die de spanning tussen het centrum en de periferie veroorzaakte) en van de sociale en economische belangen van het individu daarin. Smith stelt daartegenover dat de meeste nationalismen in het centrum en niet in de periferie ontstonden; bovendien komen de lijnen van etnische en economische kaarten zelden overeen. Maar volgens Smith is de theorie vooral onvolledig omdat, naast klassenstrijd, etniciteit nooit als volwaardige verklarende factor van nationalisme aanvaard wordt. De etno-regionale variant van Michael Hechter beschouwt de nationale (regionale) groepen slechts als een vorm van economische of sociale groepering; bij etnische groepen kan men echter niet zomaar aansluiten en/of ze verlaten, zoals men dat bij alle andere groepen wel kan doen. De perifere regio is voor nationalisten bovendien niet alleen uit economisch of politiek oogmerk belangrijk, maar ook uit culturele en historische motieven (als *ethnoscape* – ‘etnieschap’). Met andere woorden, puur instrumentalisme is veel te beperkt om nationalisme te verklaren.

Smith laat ook de meer politieke versie van het modernistisch natie-concept (van o.m. Charles Tilly, Anthony Giddens, Michael Mann, John Breuilly, James Mayall) de revue passeren: die legt vooral de link tussen nationalisme en de moderne staat, met zijn militaire en bureaucratische macht. Smith geeft hierbij toe dat burgerschap, territorium, politieke elites en instellingen als verklarende factoren zeer belangrijk zijn: maar de staat kan slechts enkele van de nationalistische doeleinden verwezenlijken. Het culturele aspect kan men immers niet reduceren tot een argument voor een onafhankelijke staat; etnisch-nationalisme heeft daarenboven in ondermeer Oost-Europa en Azië een veel belangrijker rol gespeeld. Net zoals bij de andere bovenvermelde theorieën, wijst Smith ook hier op het negeren van de werking van de massa naar de bovenlaag toe (*bottom-top*).

De auteur behandelt ook de ideologische of psychologische variant (van ondermeer Elie Kedourie) die nationalisme als een geloofssysteem beschouwt, een soort religie-surrogaat of seculiere, politieke religie, ter vervanging van de *extended family*, buurt of religieuze gemeenschap die door de moderniteit geërodeerd waren: nationalisme als een vorm van collectieve zelfaanbidding. Smith aanvaardt inderdaad het ideologische belang van het concept, maar verwerpt de reductie ervan tot een product van ontwortelde intellectuelen in een door de moderniteit ontstaan sociaal vacuüm: anders zou nationalisme nooit de meerderheidsbeweging en dé norm voor politieke organisatie en legitimatie geworden zijn.

Het eerste deel eindigt met een bespreking van twee auteurs die met hun werk het klassieke modernistische model overstijgen: Eric Hobsbawm en Benedict Anderson.

Zij bereidden met respectievelijk de *invented traditions* en de *imagined community* de meer radicale postmoderne theorieën voor.

De eerste auteur vulde Gellners theorie aan van naties die zowel conceptueel als historisch het door nationalistenvan bovenaf geconstrueerde product zijn van nationalisme. Hobsbawm stelde dat het voornaamste doel van nationalisme politiek is: de creatie van een natie-staat. De voornaamste kritiek van Smith op Hobsbawm betreft de verwaarlozing van de proto-nationale banden van de bevolking bij de natievorming, m.a.w. dat de auteur een volk zonder geschiedenis geschapen heeft: maar, vraagt Smith zich af, hoe kan de macht van naties en nationalisme dan voldoende verklaard worden, anders dan door de oude culturele netwerken te includeren? Hobsbawms idee van de natie als een louter sociale constructie negeert de complexe verwevenheid van relaties tussen de oude en de nieuwe culturele tradities. De constructie en selectie van nationale elementen kan volgens Smith enkel binnen strikte limieten gebeurd zijn: naties zijn complexer dan zomaar *invented*, de uitvinding ligt enkel in de politieke vorm.

Anderson geeft een heel andere oplossing aan het probleem van elite-constructie en massa-respons: hij beklemtoont juist de subjectieve en culturele dimensies. Smith verwijt deze theorie dat teveel belang wordt gehecht aan de idee van de natie als een narratief van de verbeelding en dat daardoor andere factoren, zoals bijvoorbeeld de instellingen, genegeerd worden. De natie is immers niet alleen een abstractie en een uitvinding, het is ook een doorvoelde en concrete gegevenheid. Positief is dan weer dat Anderson hiermee het modernistisch paradigma wat wegvoert van het zuiver materialistische, naar het psychologische en culturele toe. Smith betreurt echter dat de grote invloed die de theorie uitoefende ervoor gezorgd heeft dat niet langer naar oorzakelijke verklaringen gezocht werd, maar enkel aan tekstanalyse werd gedaan. Bovendien werd het sociologische onderzoek naar het ontstaan, de verspreiding en de gevolgen van nationalisme, vervangen door een meer beschrijvende en deconstructivistische analyse.

In het tweede deel bekijkt de auteur de verschillende kritieken op het modernistisch model. Dit varieert van het fundamentalistische 'primordialisme' tot het 'perennialisme'. Het eerste en oudste paradigma, primordialisme, ziet de wereld opgebouwd uit natuurlijke naties, met biologie (Edward Shils) en cultuur (Pierre Van den Berghe) als primordiale kenmerken van de natie. Net zoals bij het modernistisch instrumentalisme is deze verklaring van nationalisme als collectieve manifestatie van een geloof in primordiale kenmerken, echter te reductionistisch: het leidt tot cultureel determinisme, legt de nadruk op het gevoel en veronderstelt zonder meer onderliggende culturele kenmerken. Nationalisme biedt echter de unieke combinatie van belang met gevoel, wat het superieur maakt ten opzichte van andere massa-collectiviteiten.

Voor perennialisten (zoals Joshua Fishman, Donald Horowitz, John Armstrong) is de moderniteit van nationalisme als een politieke beweging en ideologie geen

punt: naties zijn volgens hen echter wel geactualiseerde versies van etnische gemeenschappen die doorheen de geschiedenis voorkomen. In tegenstelling tot de primordialist, ziet de perennialist de naties als historische en sociale maar niet als natuurlijke gegevens. Maar, vraagt Smith zich af, wanneer het de historische context is die van etnische gemeenschappen naties maakt, is de verleiding dan niet groot om etnieën en naties in één begrip te vatten en zo ook naties eeuwigdurend te maken...? Hierbij is het essentieel te weten in hoeverre er continuïteit is tussen naties en pre-moderne etnische groepen of dat er sprake is van recurrentie van etnische en nationale identiteiten.

In het tweede hoofdstuk wordt, aan de hand van het werk van historici, dieper ingegaan op het vraagstuk van de pre-moderniteit van naties. Sommigen ontkoppelen de natie van de moderniteit: dit is niet het geval met de etno-symbolische school waartoe Smith zichzelf rekent. De etno-symbolisten bekritisieren het falen van de modernisten om de recurrentie van etno-symbolische banden te begrijpen en de moderne naties te kaderen in de *longue durée* van mythes, herinneringen, symbolen en traditie. Etno-symbolisten zien het concept natie als iets eeuwigdurend, want in alle tijden en continenten kan hiervan wel een recurrent geval gevonden worden. Die *national recurrence* geldt dus ook voor de Oudste Tijden en tijdens de Middeleeuwen: het is de zin voor culturele affiniteit, verbeeld in mythes van afstamming, etnisch symbolisme en gemeenschappelijke historische herinnering, die de structuur van de gemeenschap bepaalt; dit geldt ook voor naties die op basis van culturele affiniteit gecreëerd werden. Door de moderne economische, administratieve en culturele transformaties kwamen cultuur en etnische identiteit op de voorgrond als basis voor politieke vorming, langs twee wegen ('bureaucratisch' of 'volks'). Naties zijn dus wel creaties van de moderniteit, maar doorgaans ook het product van andere, pre-moderne etnische banden en etno-geschiedenissen. Volgens Smith is de natie dus historisch gegrond: naties zijn gebaseerd op en worden gecreëerd uit voorafgaandelijke etnieën. Naties verschillen van etnieën door hun scherp afgelijnd territorium (het 'thuisland'), een burgerschapscultuur, economische eenheid, wettelijke rechten en plichten voor iedereen; ze hebben de identificerende naam, de mythes van gemeenschappelijke origine en de historische herinnering ermee gemeen.

Het tweede deel wordt besloten met de bespreking van de meest recente benaderingen: het zijn in feite slechts de analyses van (de toekomst van) de nationale identiteit. Hun voorspellingen gaan van toenemende fragmentatie, verschuiving en 'situationaliteit' van etniciteit (*voluntary ethnicity*), over het liberaal en sociaal-democratisch burgerschapsmodel tot de erosie van de natie-staat als gevolg van de globalisatie; ook de relatie tussen feminisme en nationalisme levert wat kruimels op voor de theorievorming. Smith ontkracht deze (meestal postmoderne, deconstructivistische) de analyses en verwijt ze een gebrek aan historische of sociologische onderbouw: ze leveren slechts fragmentatie op, weg van elk narratief, wat

door modernisten en perennialisten wel gebracht werd.

Het boek wordt afgerond met een overzicht van de voornaamste theoretische problemen die overblijven en van de mogelijke onderzoeksprogramma's om dit te bestuderen. Zo is er discussie betreffende de afbakening van het onderzoeksveld: moet nationalisme gescheiden van etniciteit behandeld worden (zoals de modernisten voorstaan) of moeten die twee fenomenen als verschillende aspecten van één begrip beschouwd worden (wat de perennialisten verkiezen)? Er zijn ook moeilijkheden om consensus te bereiken over ondermeer de terminologie, de methodologie en de ideologische keuze van de finaliteit van het onderzoek. In ieder geval heeft geen enkel paradigma tot dusver alle vragen bestreken: toch hebben volgens Smith de vijf grote modellen van verklaring van nationalisme (primordialisme, perennialisme, etno-symbolisme, modernisme en postmodernisme) elk op eigen manier bijgedragen tot de theorievorming. Smith stelt een manier voor om die verschillende zienswijzen te verzoenen, op theoretisch vlak en op het gebied van het onderzoek. Hierbij dient volgens hem voorafgaandelijk door iedereen erkend te worden dat er een nauwe band bestaat tussen *sommige* naties en pre-moderne etnieën en dient tegelijk de moderniteit van *vele* naties aanvaard te worden. Tevens zou van de (etno-symbolistische) stelling dienen te worden uitgegaan dat de meeste naties gevormd werden op basis van voorafgaandelijke etnische banden en gevoelens, die door hun nationalisme noodzakelijkerwijze aangewend werden.

De ruimte is hier veel te beperkt om recht te doen aan de rijkdom van dit standaardwerk dat op beknopte en bevattelijke wijze de lezer helpt om het wetenschappelijk natie-debat te volgen. Smith gaat steeds op dezelfde methodische wijze te werk: eerst wordt de theorie vrij uitvoerig en zonder commentaar uiteengezet, waarna de auteur de voor de theorievorming positieve kanten maar ook de zwakke plekken blootlegt. Hij doet dit steeds op een respectvolle en serene manier; het zou uiteraard nog interessanter geweest zijn indien de besproken auteur in kwestie ook een repliek op de kritiek had kunnen geven.

In ieder geval wordt het debat over het natieconcept en nationalisme hier gevoerd op het wetenschappelijk niveau dat het verdient. Al te vaak immers onttaardt de discussie in steriele etikettering, of zoals Smith het verwoordt (op p. 213): "*But as long as ethnic nationalism – still the most popular and frequent of the versions adopted by elites and peoples around the world – continues to occupy a pariah status, and like the head of Medusa, turns the philosophic mind to stone, a large part of the subject, and that the most vexed and explosive, will remain unaddressed and unanalysed.*"

LUC BOEVA

DE ROEST D'ALKEMADELAAN 12, B-2600 BERCHEM-ANTWERPEN